

Catalogul, cu descrierea și interpretarea celor 546 de monumente analizate, apoi diferitele tabele de la sfârșitul cărții, completează în mod fericit capitolele de bază ale lucrării. Din motive obiective, independente de voința autoarei, harta de răspândire a monumentelor funerare în Dacia, hartă atît de utilă pentru o imagine vizuală, n-a putut vedea lumina tiparului! Păcat!

Această modestă recenzie, scrisă după un timp mai îndelungat de la apariția monografiei (cartea apărînd în extrem de puține exemplare, un volum parvenindu-mi recent!), se vrea totuși a arăta calitățile și a populariza mai larg (o primă recenzie aparține colegului Mihai Bărbulescu) importanta lucrare. Cartea Luciei Teșosu Marinescu, adresată în egală măsură atît arheologilor, cît și celor preocupați de istoria artei antice, mă întreb, oare ea nu ar putea beneficia și de o traducere românească?

CONSTANTIN POP

Reinhold Merkelbach, *Mithras*, Hain, 1984, 412 p.; 169 ilustrații.

Cartea pe care o prezentăm este o lucrare monumentală. Această afirmație nu e deloc o vorbă goală. Monumentalitatea cărții este asigurată de mai multe fapte: a. Reinhold Merkelbach (de aici înainte prezentat prescurtat RM) a realizat, pornind de la cele două repertorii de bază cu descoperirile mithraice — F. Cumont și M. J. Vermaseren — și a pieselor descoperite după elaborarea ultimului repertoriu, o monografie a cultului lui Mithras în Imperiul Roman. Dar monografia elaborată de RM este cu totul inedită. El a părăsit ideea tipologiei și modificărilor tipologice a monumentelor, a împărțirilor și departajărilor cronologice și s-a oprit mai mult asupra originii, evoluției, structurii „organizatorice” și dezvoltării religiei mithraice pe teritoriul Imperiului, de la primele ei începuturi pînă la decăderea ei. b. În al doilea rînd, lucrarea lui RM este prima care pune în adevărată valoare istorică și explică semnificația culturală a unor descoperiri (monumente, reliefuri, statuete), care pînă acum puteau primi cu totul altă interpretare. Se poate afirma că începînd cu lucrarea lui RM se va putea privi cu totul altfel interdependența unor zeități sau unor culte cu religia mithraică, cu atît mai mult cu cît la o primă vedere (și oricum la originea lor) ele păreau îndepărtate una de alta. c. La monumentalitate contribuie și masivitatea cărții, modul de prezentare și ilustrația.

O scurtă trecere în revistă a sumarului este folositoare pentru a înțelege mai bine valoarea lucrării în discuție:

1. Der Gott der Jagd, des Bundes und des Opfers (p. 3—6)
2. Mithras in der Religion der Perser (p. 9—39)
3. Mithraskulte hellenistischer Zeit (p. 43—74)
4. Die römische Mithrasmysterien (p. 75—250)
5. Anhang: armenische Erzählungen (p. 253—259)
6. Bildteil (p. 261—395)
7. Register (indices) p. 398—412

Se poate observa după locul ocupat în economia cărții că mithraismul în epoca romană constituie partea principală a lucrării. Originea religiei, evoluția ei, căile urmate pînă la contactul cu lumea romană (venirea în contact cu cultul regalității din Commagene, răspîndirea spre vest, contactul cu helenismul, cu raționalismul) au fost abordate de RM numai în măsura și numai exact atît cît să permită explicarea impactului dintre religia mithraică originală cu spiritul lumii în care s-a integrat apoi total și în care a jucat un rol bine definit.

RM a pornit de la o concepție nouă de analiză a religiei mithraice, situație care l-a dus la rezultate extrem de interesante, pe care apoi autorul a încercat să le fundamenteze cu iconografia aleasă, cu materialul arheologic existent. Această concepție este prezentată detaliat în capitolul 1 (p. 3—6): Mithras este zeul vinătoarei, al asocierii sau convenției, al sacrificiului. În religia mithraică romană fapta supremă a zeului este sacrificarea taurului care stă în strînsă legătură cu asocierea sacrificiului și banchetului. Era zeul invincibil care ajută pe om în lupta contra răului, iar fideilor lui le asigură fericirea veșnică și după moarte. În această ordine de idei precizarea claselor și categoriilor sociale care au îmbrățișat mithraismul, precizarea cauzelor aderării la mithraism (p. 160—161) sînt fapte

extrem de importante și oricum mult mai bine explicate decât pînă acum. În prezentarea noastră — care nu are caracter de recenzie — nu ne vom opri decît asupra cîtorva părți din lucrare și nu asupra întregului sumar. Am subliniat mai ales părțile legate de treptele de inițiere și structura fiecăreia dintre ele. Și ne-am oprit asupra lor tocmai pentru că ni se pare că anumite date, legături sau asocieri subliniate de RM ar putea fi (și sigur vor fi) întîlnite și pe teritoriul provinciilor Dacia.

RM a afirmat răspicat și încă de la început (p. 75) că deși mithraismul își are rădăcina în religia persană, datorită contactului cu filosofia, cu gîndirea greacă (helenistică) s-a modificat aproape radical devenind în Imperiul Roman o religie cu totul nouă atît prin poziția zeului în pantheon, cît și prin organizarea cultului, a caracterului său. Cultul lui Mithras a fost în Imperiul Roman un cult al bărbaților, al loialității (p. 153 sqq), grosul adoratorilor zeului erau funcționari mărunți ai statului și soldați. RM socotește că din această cauză centrul cultului a devenit Roma. Tot atît de importantă este și observația că, în afara Romei, descoperirile mithraice se grupează mai ales în zonele militare situate de-a lungul granițelor. Analiza cultului în rîndurile armatei (p. 162—167), în administrația imperială (p. 167—174) arată unde se ascundea forța cultului. Desigur că s-au păstrat aspecte însemnate din cultul original persan, dar religia a primit cu totul alt caracter în Imperiul Roman.

Mecanismul principal al cărții constă în prezentarea și analiza celor șapte trepte de inițiere și repartizarea zeităților „planetare” în cadrul lor. RM a alcătuit o schemă foarte complexă a celor șapte trepte de inițiere, reprezentanții lor, în care a inclus zeitățile „planetare” de care depindeau acestea, elementele însoțitoare ale zeului, dar și alte reprezentări și simboluri care însoțeau fiecare treaptă. Vom prezenta pe scurt schema propusă de RM.

Treptele	Zei planetari	Elemente	Reprezentări care însoțesc sacrificarea taurului	Alte reprezentări și simboluri
1. Corax	Mercur	Caelus (aer)	corbul	caduceu, liră, berbece
2. Nymphus	Venus	Telus (pămînt)	șarpele	lampă, porumbel
3. Miles	Mars	I	scorpionul	scut, lance
4. Leo	Juppiter	Vulcanus (foc)	ciinele	fulger, vultur, leu
5. Perses	Luna	Oceanus (apă)	Cautopates (Hesperus)	seceră, akinakes, delfin, faclă etc.
6. Heliodromus	Sol	Caelus (aer)	Cautes (Lucifer)	glob, faclă, cocoș, palmier
7. Pater	Saturn	Vulcanus (foc)	Mithras	baston, cupă, ulcior, cîrmă

Prezentarea fiecărei trepte de inițiere, lămurirea mecanismului ei interior, combinațiile dintre zeii planetari, reprezentanții treptei, elementele și alte reprezentări (p. 86—133) și apoi ilustrarea cu imagini reprezintă o adevărată oglindă a cultului. De altfel analizele în profunzime sînt continuate (p. 193—227) prin defalcarea imaginilor cu Mithras taurochtonul și explicarea ideii de religie cosmogonică. În această ordine de idei RM face o adevărată risipă de cunoștințe discutînd și explicînd legătura între zeii planetari și mișcarea naturală a astrilor (cele șapte

planete ale sistemului geocentric) pe de-o parte și pe de altă parte modul de organizare a serbărilor culturale mithraice.

Urmează apoi explicarea ceremoniilor culturale, a organizării templelor (p. 133—146) a inventarului din astfel de temple. Prin astfel de date foarte amănunțite RM oferă arheologului (care are norocul să găsească un astfel de monument!) cel puțin 80% din mijloacele de determinare a unui templu mithraic.

Un punct de vedere cronologic RM a stabilit că perioada de înflorire maximă a cultului a fost cuprinsă între anii 140—312 e.n., dar a prezentat și limitele etapelor pre și post înflorire (p. 146—153). În partea finală a lucrării, unde discută evoluția religiei mithraice în epoca romană târzie și caracterul ei cosmic (p. 228—244), autorul arată cum pierderea sprijinului oficial (imperial) de către cultul lui Mithras (p. 245—249) a dus la decăderea definitivă și apoi la distrugerea templelor (p. 250).

Aș mai remarcă doar faptul că partea de ilustrație este foarte bogată și de calitate excelentă. Ea nu cuprinde cum s-ar putea crede un număr mare de reprezentări cu Mithras, ci mai ales grupările de reprezentări în ordinea evoluției treptelor de inițiere. Astfel de grupări sînt extrem de importante pentru cunoașterea și mai ales pentru reconstituirea acestui cult.

Provinciile dacice au adoptat mithraismul, care pe la mijlocul secolului II a atins o înflorire deosebită (cf. M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 372—373). Mulți specialiști în istoria religiilor susțin că în provinciile Dacia cultul lui Mithras a devenit la un moment dat cea mai importantă religie. Cartea lui RM oferă acum posibilitatea unui studiu exhaustiv a acestei religii și în Dacia, reabilitarea unor monumente religioase care pot fi explicate acum mai bine prin asocierea cu cultul lui Mithras și determinarea altora încă mai puțin cunoscute. Adoptarea mithraismului a însemnat în primul rînd existența unui anumit mediu spiritual tipic roman, a însemnat prezența claselor și categoriilor sociale orientate spre el, a însemnat existența unor lăcașe de cult, precum și a întregului cortegiu de obiecte și reprezentări care însoțeau personajul principal al cultului. În ultima instanță adoptarea și dezvoltarea acestei religii pe teritoriul provinciilor dacice a fost un semn în plus al romanității. Cercetarea deci a cultului mithraic devine astfel, am zice, obligatorie pentru cercetarea etapelor instalării și formării romanității noastre.

NICOLAE GUDEA

Philip Barker and Robert Higham, *Hen Domen Montgomery. A Timber Castle on the English-Welsh Border*, with contributions by Pamela Clarke, James Greig, Alan Vince, M. A. Girling and P. Skidmore, volume one, The Royal Archaeological Institute, 1982, 98 p., 77 figuri în text și 18 planuri volante.

Lucrarea, apărută într-o ținută grafică impecabilă, reprezintă prima parte a monografiei privind săpăturile întreprinse în stațiunea arheologică de la Hen Domen, în Țara Galilor.

Hen Domen, însemnînd în velșă „movila mică”, este situată pe valea râului Severn, în apropierea unui vechi loc de trecere peste apă, la Rhydwhyman, nu departe de orașul Montgomery de pe granița centrală anglo-velșă. Micul Montgomery este dominat de masivele ruine ale unui castel de piatră, cunoscut sub același nume. Construirea sa a fost începută în anul 1223 de către regele John în vederea campaniei de cucerire a Wales-ului, continuîndu-și existența pînă după revoluția burgheză, cînd în 1650 a fost demantelat.

Pornind de la sursele documentare, Philip Barker a ajuns la concluzia că, înainte de 1223, în zonă a existat un castel mai vechi din perioada cuceririi normande. Analizîndu-le, (cap. III, p. 8—20) autorul arată că în cunoscuta Domesday Book, întocmită în 1086 din porunca regelui Wilhelm Cuceritorul, este înregistrat faptul că Roger conte de Shrewsbury a construit un castel numit Montgomery: „ipse comes construxit castrum Muntgumeri vocatum”. Este vorba despre un castel de lemn și pămînt, construcție specifică perioadei cuceririi normande. Multă vreme s-a presupus că acesta s-ar afla sub zidurile de piatră ale castelului din secolul XIII. Autorul arată imposibilitatea unei asemenea identificări folosind argumente topografice, literare și arheologice. El ajunge la concluzia că toate